

פרשת עקב

לָמָּה אֵירָא בְיָמַי רָע עֹון עֲקָבִי יִסּוּבִנִּי (תהלים מט ו):

דוד המלך ע"ה הודיענו בזה כי יותר יחרד האדם וילפת מעברות הקלות שאדם דש בעקביו יותר מהעברות החמורות, כי החמורות - מאשר הן חמורות - ישמר מהם, ואם באולי יכפהו יצרו ויפגע מהם - מיד בצאתו מהם יכנו לבו, ויתחרט מהם ויעשה תשובה עליהם, לא כן הקלות שהם מצוים עמו בכל עת ובכל זמן, גם תשובתם רחוקה, כי אינם [נחשבות] בעיניו לעבירות:

והוא אצלי מאמר הכתוב (תהלים לח יט) **כי עוֹנִי אֶגִּיד אֲדַאֵג מִחַטָּאתִי**, יאמר כי איני דואג על עוֹנִי שהוא המזיד, כי מיד בעשותי אותו אגיד אותו, ומודה ועוזב ירוחם, אך **אֲדַאֵג מִחַטָּאתִי** שהוא השוגג, כי לא אדענו, ולזה אֲדַאֵג מעונשו.

והוא עצמו **לָמָּה אֵירָא בְיָמַי רָע עֹון עֲקָבִי יִסּוּבִנִּי**. ואומרו **בְיָמַי רָע** הוא עידן ריתחא, כמו שאמרו במסכת מנחות (מא.) "עֲנִישִׁיתָ אֶעֱשֶׂה" אמר ליה: אין, בעידן ריתחא ענשין". ולזה אמר **לָמָּה אֵירָא**, רוצה לומר: אם תשאל ותאמר, אתה דוד, **לָמָּה תתיירא** בעידן ריתחא, והם ימי רע, שחרי אתה צדיק גמור? והיה כמשיב: **עֹון עֲקָבִי יִסּוּבִנִּי**:

ועוד יש לפרש שאמרו לשון **עֲקָבִי** מלשון "עקב אשר שמע אברהם בקולי" (בראשית כו ה) שהוא לשון סבה ועלה, זהו שאמר **לָמָּה אֵירָא בְיָמַי רָע**, שאיני מתיירא מחטא עצמי, אבל אני מתיירא שמה סבבתי וגרמתי לאחר שיחטא, כמו שאמר [דוד] לאביתר [הכהן שנמלט מנוב עיר הכהנים לאחר שדואג האדומי הרג בה שמונים וחמשה כהנים] "אֲנֹכִי סְבוֹתִי בְּכָל נֶפֶשׁ בֵּית אֲבִיךָ (ש"א כב כב), על זה אני מתיירא לפי מנהגו של הקב"ה שמדקדק עם חסידיו כחוט השערה [כמ"ש ביבמות (קכא):]

ועוד יש לפרש אומרו **עֲקָבִי** כלשון הכתוב (שמות יא ה) "צֵא אֶתְּךָ וְכָל הָעָם אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ", שהעם ההולכים אתו ונשמעים אליו נקראים 'הולכים לרגליו'. ואמרו ז"ל (ע"ז יח.) מי שיש בידו למחות בכל העולם ואינו מוחה, נתפש על כל העולם. לזה אמר: **לָמָּה אֵירָא בְיָמַי רָע** אינו מצד עצמי, רק **עֹון עֲקָבִי יִסּוּבִנִּי**, שחושש אני מחשש העם ההולכים לרגלי, שמה יהיה בהם חוטאים ואחיה נתפס בשבילם. והוא מה שסמך לו הבוטחים **עַל חֵילָם** וגו', שחשש להתפס בעון העם הבוטחים על חילם וגו'.

והוא שאמר וְהָיָה עֶקֶב תִּשְׁמְעוֹן אֶת
הַמְּשַׁפְּטִים הָאֵלֶּה וְשִׁמְרָתֶם וַעֲשִׂיתֶם
אֹתָם וְשָׁמַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַבְּרִית
וְאֵת הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם (ו' יב),
ודרשו רבותינו ז"ל (ילקוט תהלים תשנח) "מצות
שאדם דש בעקביו תשמעון", והזהירה על
המצות הקלות האלה יותר מן החמורות
מן הטעם שכתבנו, כי המצות שאדם דש
בעקביו הם מכשול גדול יותר מן העבירות
החמורות, ואין לך מבדיל בין ישראל
לאביהם שבשמים כי אם העבירות הקלות
שנראות כהיתר, והם הם שהאריכו גלותנו
וקצנו. ואך אומרו את המשפטים האלה,
לפי דרשת רבותינו ז"ל (הג"ל) יתפרש את
כמו עם, ושעם המשפטים תשמרו גם את
המצות הקלות והוא מאמר התנא (אבות כ א)
והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה.

ולחבין כל הכתוב, יש לדקדק: א' לא
נכחיד שפשט אומרו עקב הוא כמו בשביל,
ודברי רבותינו ז"ל הם לפי הדרש. ואם
כן יקשה אומרו "ען שתשמעון" בלשון
ודאי, והיה לו לומר "אם תשמעון" וגו'. גם,
שהפסיק בין השמיעה לשמירה, והיה לו
לומר "תשמעון ושמרתם את המשפטים".
גם אומרו ושמר ה' אלהיך לך את הברית
ואת החסד, שאינם מסוג אחד. גם אומרו
ואחבק, מה ענינה, שפשימא שכל העושה
טובה - הוא מאהבת הנעשית עמו. גם
אומרו פרי אדמתך דגנך תירשך וגו' [הוא
יתר לכאורה], שפֶּלֶם בכלל פרי אדמתך:

הביאור: הנה כבר הקדמנו בדרוש
הקודם שהמצות שהשכל מחייבם - יעלה

על הדעת שלא ימול האדם עליהם שכר כי
הם ממנהג העולם, וידוע בדברי המפרשים
שאלו נקראים משפטים לפי שהם משפט
השכל, ובא הכתוב ליעד שכר גם עליהם,
ואמר והיה עקב שתשמעון את המשפטים
האלה - שתעשו מצד השמיעה - ושמר
ה' אלהיך לך את הברית וגו'. ולזה אמר
עקב לשון ודאי, כי עֲשִׂיתֶם קרובה לודאי
הרבה מאד, אחר שמחייבים לאדם מצד
שהוא אדם, ועם כל זה ימול עליהם שכר.
והוא שרמז הכתוב באומרו (תהלים סב יג) וְלֹךְ
ה' חֶסֶד כִּי אַתָּה תִּשְׁלַם לְאִישׁ כַּמַּעֲשָׂהוּ,
והרבה פירושים אמרנו בו. ולפי דרכנו
יאמר שאפילו מעשהו - שעושה מצד עצמו
ומנהגו - תשלם עליו שכר.

ואמנם במה שהפסיק הכתוב פה בין
השמירה לשמיעה, עשה זה לרמוז מאמרם
ז"ל (איכה רבה פתיחתא ב) על הפסוק "אותי עזבו
ואת תורתי לא שמרו" (ירמיה טו יא), אמרו
ז"ל: "הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו, שאם
עשו כן - אור תורתי מחזירן למוטב". וכן
בחוש, שכל השוקד על דלתי בית המדרש -
רעה לא תמצא בו, ואין גסות הרוח נמצאת
ובל מדה רעה כי אם בַּרְקָנִים מן התורה, אך
העוסקים בה לא יחסרו כל טוב. ולזה אמר
והיה עקב תשמעון וגו', סוף השמיעה על כל
פנים ושמרתם ועשיתם אותם.

ואך אומרו עקב ולא אמר יען - כבר
פירש"י ז"ל [שהוא לרמוז על מצות קלות
שאדם דש בעקביו]. ועוד יש לפרש במאמרם
ז"ל (מסכת דרך ארץ ז א) וזה לשונם: ולמה
נמשלה התורה למים, לומר לך, מה דרכן

ועוד ירמוז מאמרם ז"ל (עירובין כב.) "היום לעשותם ולמחר לקבל שכרם", ולזה אמר והיה עקב תשמעון ושמר וגו'.

ועוד יש לדרוש סמוכים, בסוף הפרשה של מעלה אמר: היום לעשותם, וסמך ליה והיה עקב, כלומר: העשיה - היום, וההויה המתהווה מהם - בעקב שהוא העולם האחרון.

ועוד ירמוז מאמרם ז"ל (פאה פ"א מ"א) "אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא", שכל היעודים הטובים הבאים בתורה הם פֶּאֶן כלפי שכר העולם הבא, ואמר התנא (אבות ד' יז) "יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה". והכתוב פה המשיל כל שכר המצות לגוף אחד, הראש והמובחר לעולם הבא, והעקב והפסולת לעולם הזה. ולזה אמר והיה עקב, לומר שהשכר הגרוע והשפל של המשפטים וכו' הוא: ושמר וגו' ואהבך וגו' דגנך וגו', אמנם שכר הראש והמובחר - "עין לא ראתה אלהים וזולתך" (ישעיה סד ג):

והיה עקב תשמעון וגו' (ו יב). אמרינן בגמרא מנוחות (מא.) מְלָאכָא אשכחיה לרב קטינא דמייכסי סדינא (בגדים הפטורים מן הציצית), אמר ליה: קטינא, קטינא, סדינא בקייטא וסרבלא בסיתא, ציצית של תכלת מה תהא עליה? אמר ליה: ענשיתו אַעֲשֶׂה? אמר ליה: בזמן דאיכא ריתחא ענשינן. עכ"ל. וכבר הקשו התוס', ותירצו דהכי קאמר: ענשיתו אַעֲשֶׂה כי האי גוונא שאינו מחֻבָּב להניח ציצית אם אין לו מלית המחֻבָּב וכו'?

של מים הללו, אין הולכין למקום גבוה אלא במקום נמוך, כך אין התורה מתקיימת אלא במי שרוחו נמוכה עליו. עכ"ל. ולזה אמר עקב, אם תהיו כְּעֶקֶב שפלים - תשמעון את המשפטים.

ועוד יש לפרש במאמרם ז"ל (כרכות ה.) לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע וכו' נצחו - מוטב, ואם לאו - יזכור לו יום המיתה. ולזה אמר עקב, אם תזכור האחרית שהיא המיתה - תשמעון את המשפטים, ולא ידחה אתכם היצר הרע:

ועוד רמז מאמר הכתוב, שלעתיד לבוא "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיה יא ט), שלא תמצא ישראל צדיקים גמורים וזולת לעתיד לבוא. לכן אמר והיה עקב - באחרית הימים - תשמעון וגו' ושמרתם וגו'. ואז ואהבך וברכך וגו' וכל היעודים הטובים, שפֶּלֶם לא יתקיימו בשלמות אלא לעתיד לבוא. ומכל מקום עֲשֶׂה הכתוב לשון שיובן ממנו שאף בזמן הזה - אם יתקנו מעשיהם - יש להם כל הטובות. אלא שמגיד הכתוב, שיודע שזה לא יהיה בזמן הזה. וכן עשה הכתוב במקום אחר, אמר (ויקרא כו ג) "אם בחקתי תלכו וגו' ועין השדה יתן פרי" וגו', פירש"י: הן אלני סרק, ועתידין שימְעֶנו פירות. ע"כ. והיינו לעתיד, ועם כל זה תלה אותו בקיום החֲקִים:

ועוד יש לפרש במאמרם ז"ל (תנחומא עקב ו) "אין נקראת המצוה אלא על שם גומרה", לזה אמר והיה עקב וגו' ושמרתם ועשיתם אותם, שתשמרו ותעשו אותם עד עקב, והיינו עד גמירא, ואז ושמר ה' וגו'.

עב"ד. וקצת קשה אומרם "בעידן ריתחא ענשינן", ולמה תצא זאת מלפניו יתברך להעניש חנם. ועין מהרש"א מה שפירש, והוא דוחק בלשון, דמשמע דממש מענישין למבטלי עשה, ולא לדור ההוא שלא מצאו מי יגן עליהם. ותו קשה, אם כן הכי נמי יענישו למי שאין לו בית ולא עשה מזוזה ולא עשה מעקה, וקשה לומר כן. ויש לישב דשאני מצות ציצית דכתיב בה "וראותם אותו וזכרתם [את כל מצות ה']", ועל כגון זה מענישין. ובאמת שלא נמלטנו מדוחק הלשון באומרם סתם "בעידן ריתחא ענשינן".

ונראה דרב קמינא ידע דודאי מענישין על כל מצות התורה, אבל שאל אם מענישין על עשה גם בעולם הזה, דודאי על כל מצות לא תעשה מענישין גם בעולם הזה, שהרי כלם יש בהם מלקות, ויש ארבע מיתות בית דין. אבל מצות עשה אין בהם מלקות ולא שום עונש בעולם הזה, זולת בטול פסח ומילה [שיש בהם כרת]. ולזה נסתפק אם מענישין על בטולם בעולם הזה. והשיב לו: בעידן ריתחא ענשינן. ואף על גב דבטול ציצית אין בו עונש כלל, רוצה לשאול על שאר עשה. והתקש מוכן על עשה דציצית שגם הוא קרוב לעשה, דכתיב "וראותם אותו וזכרתם את כל מצות ה'". וזוהי פירשנו בדרוש זה פסוק "למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני" יעין שם:

ושמר ה' לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך (וי"ב). נראה שהכתוב רמז בכאן שתי שבועות שנשבע ה' לאברהם: הראשונה, על קיום זרע ישראל שלא יכלו

לעולם ועד, והוא שאמר (בראשית כ"ד) "והיה זרעך כעפר הארץ" שאין לו כלל. השנית, שיהיה להם רוב טוב, כמו שאמר (שם כ"ב י"ח) "כי ברך אברכך וגו' והתברכו בזרעך כל גויי הארץ". והוא שרמז באומרו את הברית ואת החסד, ברית הוא הקיום, כמה דאת אמר (במדבר י"ח) "ברית מלח עולם", שפירושו קיום במלח וכו', וחסד היא הטובה. ולזה אמר שישמור לך ה' הקיום, שתהיה קיים לעולם, ואת החסד, שבשניהם נשבע לאבותיך כאמור. ולזה דקדק לומר ושמר ה' לך, שתיבת לך יתרה. אך בא לומר שאף שעל כל פנים שבועתו יתברך לא תופר, ואם כן מה יעוד הוא זה שישמור לך השבועה, לזה אמר לך, שהיעוד אפשר להתקיים באחרים, אבל מצד עשיתך המשפטים - ישמור לך עצמך:

ואומרו ואתה בך וברכך וברכך פרי בטנך ופרי אדמתך דגנך ותירשך ויצחקך שגר אלפיה ועשתרת צאנה על האדמה אשר נשבע לאבותיך לתת לך (ו' י"ג) יאמר ענין גדול, והוא השגחתו יתברך הפרטית שתהיה דבקה בך, ולא יעזובך אל המקרה ואל המזל, וכמו שפירשנו למעלה בפרשת אלה מסעי, שהשגחתו יתברך היא חסד גדול על כל החסדים, שאין למעלה ממנו. ובסוף כל הקללות אמר (שם לא י"ח) "ואנכי הסתר אסתיר פני מהם". ובצדיקים אמר (תהלים לד ט"ז) "עיני ה' אל צדיקים". ולזה אמר כאן ואתה בך, והדר וברכך וגו', שיהיו הטובות באים אליך בהשגחה:

או יאמר ואתה בך, הוא מאמר הכתוב (ויאל

ג א) "והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם" וגו', שזהו גדר האהבה - שיתן ה' את רוחו על כל הראוי לה, שבזמן הזה יש כמה ראויים והדור אינו ראוי, וכמאמר רבותינו ז"ל (סוטה מה) על הלל ע"ה ושמואל הקטן. וזה קרוב לדרך הקודם, והכל אחד:

ואומרו **וברכך והרבך וברך פרי בטןך** ו**פרי אדמתך דגנך** וגו', כנגד שלשה שלמותות: **בני חיי ומזוני** ו**וברכך** - כנגד המזונות, שכן אמרו ז"ל (פסיקתא זוטרותא בראשית כו ג, וכן פירש רש"י בראשית יב ב) "ואברכך" במזון, [וכן אמרו (במד"ב יא ה) 'ברכך ה' (במדבר ו כד) - במזון]. **והרבך** - רמז לחיים, וכמאמר הכתוב "למען ירבו ימיכם". **פרי בטןך** - הם הבנים. ואומרו אחר כך **פרי אדמתך וגו'**, שהברכה הראשונה היתה במשא ומתן, ועכשיו דבר בברכת הארץ:

ובמדרש (דברים רבה ג ה) **מקיש פרי האדמה לפרי הבטן, מה פרי אדמתך צריך עשור אף פרי בטןך צריכין עשור** - זו המילה. וקשה טובא, אטו עד השתא לא צוה במילה עד שלמדה מההיקש? ולכן נראה שלא ללמד על המילה בא, אך להיות שאמרו ז"ל (ב"ב טז) "אוי לו למי שבניו נקבות", לזה אמר שפרי בטן שזכר כאן - הם בנים ולא בנות. וזהו שלמד מהיקש, מה **פרי אדמתך** שזכר כאן - שהן דגן תירוש ויצהר - **צריכין**

עשור, אף **פרי בטןך** שזכר כאן - הם אותם שצריכין עשור, זו המילה:

ונוכל לרמוז עוד זה באומרו **פרי בטןך ופרי אדמתך**, שאמרו ז"ל (נטיין נו) בכפר דכרייא שהיו יולדים זכרים, וכשפוסקים - יולדים בת אחת. וזהו שאמר **פרי בטןך** - הם הבנים שמצדו, ו**פרי אדמתך** - הם הבנות הבאים מצד אשתו שהיא קרקע עולם, ואחר כך אמר דגנך. ומכל מקום, רבותינו ז"ל (דברים רבה שם) מפרשים **פרי אדמתך ממש**. ונראה שחז"ל הוקשה להם דהוה ליה לסמוך בעלי חיים אהדדי, וכך היה לו לומר: "פרי בטןך שגר אלפיד" שפָּלַם בעלי חיים, ולא להפסיק בצומח, לזה אמר שעשה כן להקיש, לגלות על פרי הבטן שהם בנים.

ואולם לפי דרך רבותינו ז"ל שפרי אדמתך הם פירות הארץ ממש, [צריך לדעת] למה הוסיף לומר דגנך תירשך ויצהרך. ופשוטו, תני והדר מפרש. ועוד נראה לַיִשָּׁב דרכים שונים: או שנאמר פרי אדמתך מלבד דגן וכו', והם כל היוצא מן האדמה. ופָּרַט דגנך שבהם תהיה הברכה ביותר, שהם חיי נפש, והם המהיכים במעשר מן התורה, ושאר הדברים מדרבנן לדעת הרמב"ם ז"ל. ולזה, אותם שמִּהְיָבִים [מן התורה] - פשיטא שיתברכו יותר.

ומה שלא נתחייבו כי אם הם - אף שאין צריך לתת טעם למצות התורה כי 'אלהים הבין דרכה'⁶⁶⁹, מכל מקום יש לתת טעם:

בזכותא תליא מלתא, אלא במזלא. וכבר הארכנו בזה בדרוש **לנפטר בחלק ב'** 'יעין שם. וזה אמר אדוני אבי זל"ה: דבארץ ישראל - בזכותא תליא מלתא, ובחוץ לארץ - במזלא⁶⁷¹. 'יעין שם. ולזה נאמר שידוקדק אומרו בכאן **על האדמה וגו'**, לומר: שזה שתליתי הטובות בזכות' ואני היודע כי הם במזל, הוא **על האדמה אשר נשבע ה' שאין בה שליטת מזל**.

ואמר **פרוך תהיה מכל העמים לא יהיה כך עקר ועקרה ובהמהמה (ו י ד)**. ולכאורה קשה, שכבר ברכתם בכל מיני ברכות, ופשיטא שהם יותר מכל העמים שלא נתברכו כן. גם אומרו אחר כך "לא יהיה כך עקר ועקרה" אין לו שחר, כי המתברך בהקרבת התועלת - פשיטא שאין לו שום נזק. ומזה יקשה גם כן על אומרו "והסיר ה' ממך כל חולי". גם אומרו "וכל מדוי מצרים הרעים וגו' לא ישימם בך". ולפי פשוטו נראה כמו שכתב רש"י⁶⁷², שאין מייראין את האדם אלא בדבר שנודע וכו'.

הביאור: אומרו **פרוך תהיה מכל העמים** הוא יעוד גדול מכל האמור, 'יען כי הגם שהאמות - כל טובתם מצד המזל והמקרה, הגנה גם אתם טובות וגדולות לאין קץ, ונבוכדנאצר וסנחריב ואחשורוש יוכיחו כי מעולם לא גברו ישראל בטובה על האמות.

יען כי הם עקר חיי האדם, וחלויים והכהנים יצטרכו להם מכל הדברים, לזה לא צוה כי אם עליהם. וגם זאת הערה ללויים שלא יפנו אל המותרות, ויסתפקו בדברים הצריכים המוכרחים כדי שיהיו פנויים לעבודת ה'. וגם היין היה להם מן הדברים המוכרחים כלחם ומים, ובגמרא (עירובין סה) אמרו: "כל שאין יין נשפך בתוך ביתו כמים - אינו בכלל ברכה", 'יען כי עצבונות האדם רבים וחליו עצומים, והיין מסיר העצבון, ויש בו רפואה רבה במפרסם בדבריהם ז"ל בגיטין (ע) 'יעין שם:

ועוד יש לפרש **פרי אדמתך** הם אילני סרק ועשבי דדברא. ועוד יש לומר דרך רמז לשכירות הבתים והחצרות שיהיו ביוקר [ותרויה כשתשכירם לאחרים]. ועוד יש לפרש שרמז כי בעת שיהיו במחובר - יתברכו בזרע רב תוציא השדה⁶⁷⁰, ואחר שיהיו בכרי בתלוש - עוד תבא ברכה אחרת, וזהו **פרי אדמתך** - במחובר, דגנך - בתר דאידגן בתלוש, גם כן יתברך. וזה רמז הכתוב (בראשית כו יב) באומרו **וירע יצחק וגו' וימצא בשנה ההיא מאה שערים** - במחובר, **ויברכהו ה'** - בתלוש:

באופן שהנה ברכו בנ' אלה: בני חיי ומזוני. והנה מקשים **המפרשים** דבגמרא (מ"ק כה) **אמר רבא: בני חיי ומזוני, לאו**

672. נראה שפגגתו למה שכתב רש"י בריש פרשת אחרי מות "שלא תמות בדרך שמת חברך", זה הוזכרו יותר. עיי"ש.

670. דברים כח לח.

671. וכ"כ עוד לקמן (בסוף פרשת ראה) לבאר עפ"י פסוק "כי יהיה כך אביו... בארצך". יע"ש ודפח"ח.

אכן זה היה לישראל מצד מצע מעשיהם, אך אם היו צדיקים גמורים - היו עולים במעלות על כל האמות, ואין זה כי אם לעתיד לבוא. וזה רמז באומרו והיה עקב תשמעון, רוצה לומר שתשמעון עד גמירא מאלף ועד תיו, ואז ברוך תהיה מכל העמים. וביאר אופן הברכה באומרו לא יהיה בך עקר וגוי, יען כי האמות המושפעים מיד המזל, אף שיהיו כללות האמה בטוב - לא יבצר מהיות אחד מהם ברע, ולזה אמר לא יהיה בך - אפילו יחיד, שמהיותם מושגחים בפרטים - יהיו כלם עוברים לפניו יתברך כבני מרון. ולא יגיע רע אפילו לאחד מהם:

ועוד יש לפרש ברוך תהיה - שיתוספו עליהם גרים [מכל העמים]. ולהיות שקשים הגרים לישראל שמביאין עליהם יסורין (כמ"ש בקדושין ע), אמר לא יהיה בך עקר ועקרה וגוי והסיר ה' ממך כל חולי, והכל בשביל הגרים שלא יגרמו לישראל:

ועוד יש לפרש ברוך תהיה מכל העמים וגוי. יאמר שתהיה מבורך כשיתוספו עליך מכל העמים לשמע הצלחתך, ואף גם הם כאשר ידבקו בך - לא יהיה בך עקר ועקרה, פירוש לא יהיו הם בתוכך עקר ועקרה, ולא זו בלבד [אלא] מהם [שהם] בני דעת, [אלא] אף גם בהמתך, כי כפשוטו קשה [לומר] שאחר שיעיד כל הטובות יבטיחם מרעות.

והסיר ה' ממך כל חלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך ונתנם בכל שנאף (ו טו). שעל ידי שידבקו בך [הגרים כנ"ל] - לא יבצר שישלומ

החולי בך מהם, וה' יסירנו ממך. או יאמר, כי הנה מצד התחלפות תקופות השנה, יתעפש האויר בקצת המקומות ויתחדש מזה מיני הקדחות - רחמנא ליצול - לבני אדם, ולפי שנוי מזג בני אדם - מהם: שלא יוכלו לסבול וימותו בר מינן, מהם: שיהיו ימים רבים. לזה אמר שה' יתעלה בהשגחתו בך, יסיר העפוש מהאויר הגורם חולי. וזהו והסיר ה' ממך כל חולי ולא יחלה שום אדם. וזה מין ממיני החולאים המקדיחים הגוף. ויש מין אחר המתילד בגוף: חכך ומורסות ואבעבועות, והם מתחדשים מרוב אכילת המותרות. אמר, שאף שתאכל מאכלך לתאוה - לא תתיירא מחולאים שבגוף, אך וכל מדוי מצרים הרעים - והם שחין וכו' - לא ישימם בך.

ולשלא תחשוב כי מקרה הם - הטובות [שהוא יתברך נתן] לך והפרת החולאים, לזה אמר ונתנם בכל שונאך, כמו שאמר (שמות ח יט) "ושמתי פדות בין עמי ובין עמד" וגוי, שיהיו האויבים לוקים וישראל נצולים, שזה הוראה גמורה שהצלתם בהשגחה, שזו טובה גמורה יותר מן הכל, והיא הדרכה להם לעבודתו יתברך בראותם הנפלאות האלה, כי אין מרפה ידינו בעבודתו יתברך כי אם מחסרון ראותנו כי יגיע לנו מה מצד עבודתו יתברך ועשיית מצותיו, וכמאמר אסף (תהלים עג ב) "ואני כמעט נטיו רגלי וגו' כי קנאתי בחוללים שלום רשעים אראה", ומלאכי (ג יד) אמר: "אמרתם שוא עבוד אלהים":

והוא אצלי מאמר הכתוב (תהלים כו ט) אל תסתור פניך ממני אל תט באף עבדך.

וְלֹא תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם כִּי מוֹקֵשׁ הוּא לָךְ (ו' טו). קצת קשה שהוצרך להזהיר על עבודה זרה, וכבר הזהיר כמה פעמים. ולכן נראה שאומרו וְלֹא תַעֲבֹד הוּא [נתינת טעם לשלא תחוס], כמו "ולא ירבה לו נשים וְלֹא יִסּוּר לִבּוֹ", דהיינו על ידי שתחוס עינך עליהם הרי אתה כעובד אלהיהם, שברחמנותך עליהם אזלי ומודו לעבודה זרה, ולא יתלו ביושרך ורחמנותך.

וְעוֹד יֵשׁ לִפְרֹשׁ לִפִּי פְשׁוּטוֹ, שְׁעַל יְדֵי שִׁתְּרָחם [ותחוס עיניך] עֲלֵיהֶם - סופך לעבוד אֱלֹהֵיהֶם בחבורך עמָהם, כִּי כשִׁתְּרָחם עליהם - יצטרכו לגמול לך חסד כשיכניסוך לביתם, ועל ידי התקרבותך עמָהם תַעֲבֹד אֱלֹהֵיהֶם. וְעוֹד יֵשׁ לִפְרֹשׁ שְׁעַל יְדֵי שְׁלֹא תֵאכְלֵם - יַעֲשִׂירוּ ויצליחו, ויש פְּתִיּוֹם בָּכֶם שִׁיתְּלוּ הצלחתם בעבודה זרה שְׁלֹאם, ויתפתו לעובדה ח"ו:

כִּי תֹאמַר בְּלִבְּךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי אֵיכָה אוֹכֵל לְהוֹדִישָׁם. לֹא תִיָּדָא מִהֶם וְגו' (ו' יז-יח). אפשר לפרש כי בלשון אי [דהיינו אם]. יאמר, שכאשר תאמר בְּלִבְּךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי וּמִכְחִי, [ולא אוכל להודישם] זולת בכח האל יתברך, אז לֹא תִירָא מֵהֶם.

והוא מאמר הכתוב (תהלים קח יד) בְּאֱלֹהִים נַעֲשֶׂה חֵיל וְהוּא יְבוֹם צָרִינוּ. יאמר, כאשר בְּאֱלֹהִים נַעֲשֶׂה ונתלה היכולת בו - והוא יְבוֹם צָרִינוּ. וְעוֹד יֵשׁ לִפְרֹשׁ בְּאֱלֹהִים נַעֲשֶׂה חֵיל וְהוּא יְבוֹם צָרִינוּ, יֵעָן כִּי יֵשׁ צָרִים שִׁמְרָאִים עֲצָמָם אוֹהֲבִים וְאֵין יִכּוֹלֵת בָּאָדָם

יאמר, שְׁלֹא תַסְתֵּר פָּנֶיךָ מִמֶּנִּי, שְׁעַל יְדֵי כֶךְ תַטְנִי מִדְּרִכֶּיךָ בְּרֹאוֹת עֲצָמֵי עוֹסֵק בְּתוֹרֶתְךָ [ובמצותיך] וְלֹא יִגִּיעַ לִי מֵהֶם טוֹב נֶפֶר. וְעַם כִּי יֵשׁ לִי 'אִמּוֹנָה אִמָּן' שִׁשְׁכְּרִי שְׁמוֹר, מִכֹּל מְקוֹם רוּצָה אֲנִי שׁוֹגִיעַ לִי טוֹב שֶׁאֲרֹגִישׁ בּוֹ קִצְתָּ, שִׁיחִיה לִי סוֹיַע לְעִבּוּדֶתְךָ. וְהוּא אֵל תַּטְּ בְּאֵף עֲבָדְךָ, שְׁלֹא תַטְנִי מִדְּרִכֶּיךָ מִחַמַּת אַפֶּךָ. וְעוֹד יֵשׁ לִפְרֹשׁ אֵל תַּטְּ בְּאֵף, רוּצָה לֹמַר שְׁלֹא תַטְנִי לְדִרְכֶּיךָ בְּאֵף, כַּעֲנִין "יִפְרְנִי ה' אֵךְ בְּמִשְׁפָּט, אֵל בְּאֵפֶךָ פֶּן תַּמְעִיטֵנִי (ירמיה י כד):

וְלִדְעָתִי נִרְאָה שְׁכָל הַבִּקְשׁוֹת וְהַתַּפְּלוֹת שֶׁאֲנִי מִבְּקָשִׁים מֵאֵת הָאֵל שִׁיִּסִּיעֵנִי בְּעִבּוּדֶתוֹ, וְאֹמְרִנוּ בְּתַפְלָה "הִשִּׁיבֵנו אֲבִינוּ וְכו' וְקִרְבְּנוּ מִלִּכְנוּ" וְכו', וְלִכְאוּרָה כֹּל זֶה נִגְדַּת פְּנֵי הַבְּחִירָה שֶׁמְפֹרָסֶמֶת בְּתוֹרָה, וְאֵיךְ מִתַּפְּלִים אֵלֵינוּ שִׁיקְרָבְנוּ לְעִבּוּדֶתוֹ? וְכִבְרָה הִעִירוּ בִּזֵּה רַבִּים. וְכִפִּי דִרְכְּנוּ נֹאמַר, שֶׁחֲפֻזָּה [בתפילותינו אלה היא], שֶׁבְּעִשְׂוֹתֵנוּ מִצּוּה אוֹ תוֹרָה, יִגִּיעַ לָנוּ טוֹב מִזֶּה שֶׁאֲנִי מִהַמְּקָרָה, שֶׁבִּזֵּה יִתִּישֶׁר לָנוּ לְעִבּוּדֶתְךָ.

וְהוּא אֹמְרִנוּ (תהלים קיט קעה) תַחֲוִי נַפְשִׁי וְתַהֲלֵלְךָ, וּמִשְׁפָּטֶיךָ יַעֲזָרֵנִי. רוּצָה לֹמַר שֶׁמִּשְׁפָּטֶיךָ שֶׁתַּעֲשֶׂה בְּעוֹלָמְךָ יַעֲזָרֵנִי, שֶׁכֹּאשֶׁר אֵרָאָה בְּנִקְמַת הַרְשָׁעִים - יִחֲזֹקוּ יְדֵי בְּעִבּוּדֶתְךָ. וְלִזֵּה אִמְרַתְּ תַעֲיִתִי כִשָּׁה אוֹבֵד בְּקֶשׁ עֲבָדְךָ וְגו', רוּצָה לֹמַר וְאִם תַּעֲיִתִי בְּרֹאוֹתִי הַצִּלְחַת הַרְשָׁעִים כִּשָּׁה אוֹבֵד - בְּקֶשׁ עֲבָדְךָ. וְעַל כֹּל זֶה אִמְרַתְּ הַכְּתוּב וְהַסִּיר ה' מִמֶּךָ כֹּל חוֹלֵי וְגו' וְנִתְּנָם בְּכָל שׁוֹנְאִיךְ:

וְאִכְלִיתָ אֶת כָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לֹא תַחַס עֵינֶיךָ עֲלֵיהֶם

עליהם, וכאשר יהיה עזר אֱלֹהֵי - יתפרסמו, ולא יוכלו כָּחֶשׁ, [ועל ידי כן והוא יבום וגו'].

והוא אצלי אומרו (שם קיח ז) **ה' לִי בַעֲזָרִי** **וְאֲנִי אֶרְאֶה בְּשַׁנְאִי**, וכבר פירש מהראנ"ח ז"ל שגם **עֲזָרִי** הם שונאים, אלא שהם צבועים. והוא דוחק קצת. אך מֵעֵין פירושו ז"ל נאמר **שְׂעֻזִּירִי** כפשוטו, ואמר: כשיהיה ה' לִי בַעֲזָרִי - אֲנִי אֶרְאֶה בְּשַׁנְאִי, שהם - מכסים עצמם, [אבל] אֲנִי אֶרְאֶה ותתפרסם שנאתם אלי. ואומרו **בַּעֲזָרִי** כי ה' יחפוץ בטבע כאומרו (משלי כא לא) "סוס מוכן ליום מלחמה ולח' התשועה", וכתוב (דברים יד כט) "כי יברכך ה' בכל מעשה ידך אשר תעשה", כי ה' יעזור בתוך העוזרים הטבעיים:

והוא גם כן מאמר הכתוב (לָקֵמֶן לָג כט) **אֲשֶׁרִיד יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךְ עִם נוֹשַׁע בְּהִי מִן עֶזְרֶךְ וְגוֹי וַיַּחֲשׂוּ אוֹיְבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל בְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ**, יאמר: שבעזרו יתברך - אף אם יבחנו אוֹיְבֶיךָ לָךְ - מן השמים יפרסמו, ואתה עַל בְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ. והוא שאמר כאשר "באלהים נעשה חיל" - "והוא יבום צרינו" הנסתרים ממנו:

ועוד יש לפרש באלהים נעשה חיל על פי מאמרם ז"ל (איכה רבה א לג): וַיִּלְכוּ בְּלֹא כַח לִפְנֵי רוּדָף (איכה א ז), ר' עזריה בשם ר' יהודה בר' סימון אמר: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מוסיפין כח בגבורה של מעלה, כמד"א (תהלים ס) באלהים נעשה חיל, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - כביכול מתישין כח גדול של מעלה, דכתיב (דברים ל"ב) צור ילדך תשי. עכ"ל. והוא שאמר

בְּאֱלֹהִים נַעֲשֶׂה חֵיל, שְׂנַעֲשֶׂה [ונוסף] בו כח וחיל על ידי מעשינו, שְׂחַכְנוּה - שלא יעצור חיל מלחמינו לנו כפי הדיון, כי הוא יתברך אלהי משפט, וכאשר נעשה בו חיל - אז והוא יבום צרינו:

והוא שאמר בפרשה זאת (פס' כ-כא) **וְגַם אֶת הַצֶּרֶעָה יִשְׁלַח ה' אֱלֹהֶיךָ בָּסָע עֵד אֲבָד הַנְּשָׂאִים וְהַנְּסֻתִּים מִפְּנֵיךְ. לֹא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּקֶרְבְּךָ אֵל גָּדוֹל וְנוֹרָא. וּמֵאֵמַר כִּי ה' וְגוֹי הוּא יִתֵּר, שֶׁכֶּבֶר אָמַר (פס' יח) "זָכוֹר תִּזְכֹּר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ". אֲכַן בֹּא לֹמֵר שֶׁכָּל תְּלוֹי בָּהֶם וּבִאֲמוֹנָתָם בָּה' יַעֲלֶה, כִּי הוּא - יִכּוֹל עַל כָּל. וְזֶהוּ לֹא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם, כִּי כֹאשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ בְּקֶרְבְּךָ - בְּתוֹךְ גּוֹפֶךְ - הוּא אֵל גָּדוֹל וְנוֹרָא, וְכִי בְּמִקּוֹם 'כֹּאשֶׁר', כְּמוֹ "כִּי תָבוֹא אֵל הָאָרֶץ", וְרוֹצֵה לֹמֵר: כִּשְׂאֲתָה מֵאֵמֶן כִּי הוּא גָדוֹל וְנוֹרָא, אִז תַּחֲזַקְנָה יָדוֹ יִתְבָּרַךְ לֵאבֶדֶם מִפְּנֵיךְ.**

ולזה אמר אחר כך (פס' כב) **וְנִשְׁלַח ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִם הָאֵל מִפְּנֵיךְ מֵעַט מֵעַט לֹא תִּכָּל פְּלֹתָם מִהֵרָ פֶּן תִּרְבֶּה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה**, והיה לו לומר "לא תכלה אותם מהר", דודאי - מצד עצמם [אלו הדבר היה מסור בידי ישראל] - מעולם לא נמנעו [ישראל] מלכלותם מהר מפני חששא זו, [ואם כן יותר יפון לשון צווי "לא תכלה" מלשון ספור דברים "לא תוכל כלותם מהר"]. ולפי פשוטו יאמר, לא יתן לך ה' יכולת לכלותם מהר פן תרבה עליך וכו':

וּלְפִי דְרַכְנוּ יֹאמַר, כִּי כָל מַעֲשֶׂה ה' לִבְנֵי

ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אֲרָבָעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר
לִמְעַן עֲנִתְךָ לְנִסְתָּךְ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר
בְּלִבְּךָ הִתְשַׁמֵּר מִצְוֹתַי אִם לֹא (ח ב).
קשה, דהארבעים שנה נגזרו בעון המרגלים,
ואיך אומר שהוא 'לנסותך'. גם לכאורה
קשה מכאן על רבינו בספר המורה (פרק י"ז
מהלק ג) שכתב שפֶּנֶת תורת משה רבינו ע"ה
- שהוא יתעלה לא יתכן עליו העוֹל בשום
צד מהצדדיו, ושכל מה שיבואו לאדם מן
הרעות - הכל הוא על צד הדין וכו'. ואפילו
אם נכנס קוץ ביד אדם והוציאו מיד, לא היה
[אלא] רק על צד העונש לו וכו'. והוא אומר
עליו יתברך "כי כל דרכיו משפט" וכו'. עכ"ד.
וכבר העיר הוא עצמו ז"ל בסתירה שתשיגהו
מן הכתוב הזה, וישיבו בפרק כ"ד יעין שם.
אך קצרה ידיעתי מהבין דבריו ז"ל ולְיִשְׁכְּבֵם
על הכתובים:

אמנם נראה כי גם העונש הזה לא היה
אלא בעון המרגלים בַּמִּפְרָס בתורה, אך
הכתוב בא לתת טַעַם לַמְּהִירוֹת הַעֲוֹנָה,
ולא איחרו לְעוֹלָם האחרון עולם הגמול, הוא
לְנִסְתָּתָם אִם יִקְוָהוּ בְּתוֹכָתָם יִתְבַּרְךְ וּבְמוֹסְרוֹ,
או יקבלוהו מאהבה ויצדיקו דינו יתעלה.
והוא אומר הַתְּשַׁמֹּר מִצְוֹתַי, ופירש"י ז"ל:
שלא תנסהו ולא תהרהר אחריו. ואומר לפי
זה "התשמור מצותיו" וגו', יען כי המהרהר
אחר מדותיו יתברך, יגזור שחם ושלום 'לית
דין ולית דיין', וממילא לא ישמור מצותיו,
דכיון שהמהרהר סבת בטול המצות, במקום
שיאמר "התהרהר אחריו" אמר "התשמור
מצותיו אם לא". וזה נכון ומסכים לאמתת
דברי רבינו, עם כי רוח אשר באנוש הערה

אדם הוא ממעשיהם. וחז"ל אמרו (ספרי הובא
ברש"י) והלא אם עושין רצונו של מקום אין
מְתַנְרָאִין מִן החיה, אלא גלוי היה לפניו
שעתידין לחטוא. עכ"ל. ולזה אמר וַנִּשְׁלַח
וְגו' מַעַט מַעַט, לֹא תוֹכֵל כְּלוֹתָם מִהֵרָ וְגו',
[פירוש:] כי אין יכולת בך מצד מעשיך
לכלותם מהר פֶּן תַּרְבֶּה עֲלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה.
נמצא כפי זה שתוכל לומר שה' יתברך הוא
הַמְכַלֵּה, ותוכל לומר שהאדם הוא הַמְכַלֵּה,
שהוא יתברך כביכול הוא כשליח לישראל,
כי על ידי מעשיהם פועל הכל, והוא יתברך
הַמְכַלֵּה בפועל וישראל מְכַלִּים בכח:

כִּי תֹאמַר בְּלִבְּךָ רַבִּים הַגּוֹיִם
הָאֵלֹהִים מִמֶּנִּי אֵיכָה אוֹכֵל לְהוֹרִישָׁם.
לֹא תֵירָא מֵהֶם זְכַר תִּזְכֹּר אֶת אֲשֶׁר
עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לַפְרָעָה וּלְכָל מִצְרַיִם.
וַנִּשְׁלַח ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִם הָאֵל מִפְּנֵיךְ
מַעַט מַעַט לֹא תוֹכֵל כְּלוֹתָם מִהֵרָ פֶּן
תִּרְבֶּה עֲלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה (ו יז-כב). הקשה
רש"י: והלא אם עושים רצונו של מקום אין
מְתַנְרָאִים מִן החיה? אלא גלוי וידוע היה
לפניו שעתידים לחטוא. עכ"ל. וזה אפשר
רַמְזוּ הַכְּתוּב בְּאוֹמְרוֹ כִּי תֹאמַר בְּלִבְּךָ רַבִּים
הַגּוֹיִם הָאֵלֹהִים מִמֶּנִּי, פירוש: שאם יהיה מוֹרֵךְ
בְּלִבְּךָ וְתֹאמַר אֵיכָה אוֹכֵל לְהוֹרִישָׁם, [דע כי]
אמת שאני מבטיחך לא תירא מהם זכור וגו',
אך זאת לך - ונשל את הגוים מַעַט מַעַט, לא
תוכל כלותם מהר וגו', שאלו לא היית מקטני
אמנה - הייתי מְכַלֵּה אותם מהר, אך על ידי
אמירתך [בְּלִבְּךָ "רבים הגוים האלה ממני"]
וגו' - צריך [לְנִשְׁלָם מַעַט מַעַט]:

וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִלַּכְךָ

אותנו לנסות מדרכו ז"ל, כמו שכתב בעל עקרי הדת בעקר הגמול יען שם:

וַיַּעֲבֹד וַיִּדְעֵבֶד וַיֵּאָכֵל אֶת הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא יָדָעַתָּ וְלֹא יָדָעוּ אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדַעַךָ כִּי לֹא עָל הַלֶּחֶם לִבְדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם (ח ג). צריך להבין מה התועלת בידיעה זו. וגם זה מורגש בחוש שכמה בני אדם יחיו על הברש לבד, ויש על מאכלי הלב, ויש ארץ שיחיו כָּלֶם בתמרים⁶⁷³. אך נראה כי מהיות ישראל שקועים ביוון האמונות המצריות הרעות, שמכללם - שהעולם מתנהג על פי הטבע, ואין שם מנהיג שיוכל להנהיגו שלא על פי הטבע כרצונו, לזה עשה ה' יתעלה שיחיו ישראל על לא-דבר, והוא המן, שמטבעו יגזרו בעלי חכמת הטבע כי לא יחיה אדם עליו, כי הוא מתוק, יצטרך ללחם עמו, כי אינו אלא טפילה כמו הסוקאד, וה' יתעלה הִחִיָּה אותם בגזירתו, משם נודע כי יש לעולם מנהיג בורא הטבעים כָּלֶם ובחפצו יִשְׁנֶה הטבע, וכמאמר רבי חנינא בן דוסא ע"ה (תענית כה). מי שאמר לשמן וידליק - יאמר לחומץ וידליק, כן עשה ה' במן.

וזהו שאמר לַמֶּן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עָל הַלֶּחֶם לִבְדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם, ולא דוקא לחם, אלא כל דבר שיגזור עליו הטבע להחיות - קורא אותו במקום זה לַחֶם, וכאומר שלא על

המאכל המִחְיָה בטבע יחיה בטבע וכו', כי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם, רוצה לומר על כל מה שיגזור השם יתברך - יחיה האדם. ולזה צותה תורה (שמות מז לג) קח צִנְצָנָה אַחַת וְתֵן שִׁמָּה מִלֵּא הַעֲמֵר מִן וְהִנֵּחַ אוֹתוֹ לִפְנֵי ה' לְמִשְׁמֶרֶת לְדוֹרוֹתֶיכֶם. ואמר (שם שם לב) לַמֶּן יִרְאוּ אֶת הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הָאֵלֹהִים אֲתֶכֶם בַּמִּדְבָּר. וצריך להבין מה התועלת לו בזה. ועם מה שכתבנו אתי שפיר, שהוא להודיע ולהודיע שח' יתברך יחיה בטבע ובחיון מן הטבע. וזהו לַמֶּן יִרְאוּ אֶת הַלֶּחֶם, פירושו: יגזרו לפי חכמתם בטבע כי לא יחיה האדם עליו, וה' החיה אותם [במן בלבד]:

והוא ענין מאמרם ז"ל (תנחומא בשלח כא) שְׁבוּמֵן יִרְמִיָּה ע"ה - כְּשֶׁהִיָּה מוֹכִיחַם לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה, הַשִּׁיבוּהוּ: וְכֵּמָּה נִתְפָּרְנָם? הוֹצִיא לָהֶם צִנְצָנָה הַמֶּן, וְאָמַר לָהֶם: (ירמיה ב לא) "הִדּוֹר אַתֶּם רְאוּ" בְּמָה נִתְפָּרְנָם אֲבוֹתֵיכֶם, וְאַתֶּם עַסְקוּ בַּתּוֹרָה וְאַנִּי אֶפְרַיִם אֲתֶכֶם מִזֶּה. ע"כ. ולכאורה תשובתו אינה תשובה, וכי היו מקוים שירד להם המן? ומקרא מלא (לקמן יא יד) ואספת דגנך, ואמרו ז"ל (ברכות לה) הִנֵּהג בהם מנהג דרך ארץ.

אך עם האמור מובן, והוא: שהם אמרו לו שאי-אפשר להם להתפרנס כפי המנהג והטבע אם לא פִּעֲשׂוֹת מִלֵּאכָה כל היום. והוא הַשִּׁיבָם: ראו כמה נתפרנסו וכו',

673. כמו בבל, כדאיתא בנמרא (תענית מ) עולא איקלע לכבבל, חזי מלא צנא דתמרי בווא. אמר: מלא צנא דדובשא בווא ובבלאי לא עסקי

באורייתא! כליליא צערהו. אמר: מלא צנא דסכינא בווא ובבלאי עסקי באורייתא!

האזרחי שבישראל, וזה מבואר. מכלל זה - עשה להם נס בַּכְּסוּתָם, כי הוא נס תדירי - יותר יעורר הנפש.

בי יש להשיב כי זה מכלל נס ענני הכבוד כנזכר לרבותינו ז"ל, כי היו ישראל כמונחים בקופסא, והבגדים יכלו מאבק החוץ באויר. וזה אפשר פִּנּוּן רבותינו ז"ל באומרים (פסיקתא דרב כהנא יא, ויהי בשלח כא) שֶׁעָנְנִי כבוד היו שפים בכסותם ומגהצים אותם. והציור לזה קשה, כי העננים היו מחוץ לכל המחנה, ולא נעלם מבעל-שָׂכָל כי הם דברים קשים שיהיה הענן שף ומגהץ. אבל דבריהם במשל ומליצה, ופִּנּוּתָם למה שאמרו כי על ידי שמירת הענן היו הבגדים נשארים מגוהצים.

גי כי מהיותם קרובים לקבלת התורה וצריכים ללומדה בכתב ובעל-פה, [על כן] כאשר הניח להם ה' מטרדת המוונות - כן הניח להם מטרדת המלבושים, כי בשתי המטרדות האלה יכלו בני אדם ימיהם, כדי שישארו פנויים לתלמוד תורה:

ואחר שיישבנו דעת רבותינו ז"ל, נאמר כי עוד יש דרך לַפְּשֹׁט מניח המנהג הטבעי. והוא, כי אומרו **לֹא בָלְתָה מַעֲלִיךְ** הוא - שֶׁלֹּרֹב עוֹשֶׂרֶם וְהַצְלַחָתָם, יִצְאֻּהוּ לָהֶם מִכָּל עֵבֶר וּפְנֵה בָּגָדִים לִקְנוֹת, וּתְרֵם יִבְלֶה הַבֶּגֶד - יסירוהו מעליהם וימכרוהו בזול, ויוסיפו עליו סך-מה ויקנו חדשים, באופן שכל ימיהם לובשים חדשים. וזהו **לֹא בָלְתָה מַעֲלִיךְ**, פירושו: **לֹא בָלְתָה מִצַּד שֶׁהָיָה עָלֶיךָ**, אבל בלתי כאשר היא על אחרים, כאשר יסירוהו

לומר שהנה השריש לנו ה' יתעלה על ידי המן כי יתנהג חוץ מן הטבע לעושי רצונו. ואם כן, בהשגחתו - במעט מלאכה שתעשו - תשרה ברכה במעשה ידיכם, ואם לא יהיה הנס בשלמות - יהיה מעט ממנו. ולזה הוזקק להראותו להם, לידע מהותו: שאינו זן - ובגורת ה' היה זן. ואם נאמר שהיה במעט זן - כי ה' שבראו, ברא אותו במעט הזן - עם כל זה ההוראה במקומה עומדת, כי: [הקב"ה] אשר המציא דבר שלא היה בעולם ואיננו ממנהג העולם כלל, הלא ימציא פרנסה לאדם במעט השתדלות, שזה קרוב לטבע יותר מהמציא דבר חוץ מן הטבע לגמרי:

שְׂמַלְתְּךָ לֹא בָלְתָה מַעֲלִיךְ וְדָגְלְךָ לֹא בָצָקָה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה (ח ד). דברי רבותינו ז"ל בזה - אף כי רחוקים מצד השכל - קרובים הם [להשיג ולהבין] מצד הנהגתו יתברך עם הדור שהוא אשר לא היה [כמוהו] לפניו ואחריו. ואם יש להקשות שאין מדרך נס לעשות חנם, כי לא היו ישראל צריכים לזה הדוחק כל כך, כי עשירים היו - יש להשיב, וג' תשובות יש בדבר: **א' כי ה' יתעלה רצה להדריך הדור** שהוא בדרכי ה' ובאמונת מצותיו, ולנקותם מגיעולי האמונות המצריות והפילוסופיא הזרה, ולתקוע בלבם שהעולם מתנהג על פי רצונו יתברך, וכל אשר חפץ ה' עשה. לזה הִרְבָּה להם נפלאות והשגחה יתרה, מה שלא זכו הדורות שאחריהם לחלק מאה ממנה - אף כי אפשר שהיו זכאים כמותם - כי המה היו צריכין יותר לזה יותר מזולתם, וכאשר נכבד הגר הבא להתגייר יותר מאשר נכבד

הם וימכרוה לזולת. והכתוב שביחזקאל (טו ז)
מסייע לזה, דכתיב **וְאֵלֶּיֶשֶׁךָ רָקְמָה וְאֶנְעִלְךָ**
תָּחַשׁ וְאֶחָדֶשֶׁךָ בְּשֵׁשׁ וְאַכְסָף מִשִּׁי.

וַיִּדְעַתָּ עִם לִבְכָּךְ כִּי בְּאִשֶּׁר יִיָּסֵר אִישׁ
אֶת בָּנוּ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָךְ. (ח ה). צריך
להבין פְּנִינָתוֹ בזה. ויפה פירש רל"ג זל"ה
שיגיד להם שהקב"ה משגיח עליהם ופוקד על
עונותיהם, ולא כענין שכתוב (הושע ד יד) לא
אפקד על בנותיכם כי תזנינה וגו' עֵינֵי עֲלִיו.
ועוד נראה בהדק אומרו **עִם לִבְכָּךְ** שהיא
יתרה, שפשיטא שכל היודע - עם לבבו הוא
יודע, אבל בא להזהירם לבל יתרחקו אחר
מדותיו יתברך, שאף כי יִיָּסְרוּם ולא ידעו טעם
- יתלו בחסרון דעתם ויאמינו כי הכל בצדק
וביושר, ו[ואף] אם נִעְלָם מלבבם וחכמתם.
וזהו וידעת **עִם לִבְכָּךְ** וחכמתך **כִּי כֹאשֶׁר**
יִיָּסֵר אִישׁ אֶת בָּנוּ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָךְ, שהפן
לא ידע טעם לַמְּכֹות שִׁכָּה מעם אביו, כי
לדעתו - הוא הולך בדרך ישרה, ואביו היודע
אֲזֻלַּת בְּנוֹ - הוא מכה ורודהו להיִישִׁירוֹ, כן
יסורי האדם מאת ה', וכמאמר הכתוב (משלי
יט ג) **"אֲזֻלַּת אָדָם תִּסְלַף דַּרְכּוֹ וְעַל ה' יִזְעַף**
לָבוֹ".

ועוד יש לפרש שיזהיר האדם לבל
יתרחק אחר מדותיו יתברך, כי יחשוב שהכל
לְמוֹכָתוֹ, וזהו וידעת **עִם לִבְכָּךְ** באמת, **כִּי**
כֹאשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת בָּנוּ שהוא לְמוֹכָתוֹ, כן
ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָךְ. והוא אומרו (תהלים קיח יח)
יִסּוּר יִפְרֹנֵי יְהוָה, ועל ידי אותם היסורים - **לִמּוֹת**
לֹא נִתְּנִי, על דרך "חושף שבטו שונא בנו"
(משלי יג כד), ובן סורר ומורה - מחסרון יסורין
מת:

ועוד נראה לרמוז כי ה' מִצַּר בצרתנו,
וכֹאשֶׁר יכה האדם בְּנוֹ - שמקבל [גם האב]
צער - כן ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָךְ. ועוד יש לפרש
שכל היסורין הבאים עליך אינם יסורי נקמה
ח"ו, אך כֹאשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ בְּנוֹ לשלא יוסיף
לחטוא עוד, כן ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָךְ:

ועוד יש לפרש כי היא הודעה והקדמה
להם לשלא יתפלאו מהיסורין הבאים
עליהם, כי יאמרו: הלא אנחנו בניו של
הקב"ה וחביבין אצלו, ואיך יהיה זה שייסרנו
ביסורין קשים, ויבואו ח"ו לידי ספק על
חבורם ודְּבֻקָם עִם הָאֵל, לזה אמר: דעו לכם
והכניסו זה בלבבכם, ולא תספיק הידיעה
לבד, אך וידעת **עִם לִבְכָּךְ** כי ה' יִיָּסֵר אתכם,
אך כֹאשֶׁר אִישׁ אֶת בָּנוּ שהוא לְמוֹכָתוֹ
- כן ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָךְ. ועקר ההודעה על שה'
יִיָּסֵר אתכם:

ובמדרש (ויקרא רבה ל ב): **תודיעני אורח**
חיים שובע שמחות (תהלים טו, יא). **אמר דוד**
לפני הקב"ה, תודיעני אי זה פילון מפולש
לחיי העולם הבא. ר' יודן אמר: אמר דוד
לפני הקב"ה, רבון העולמים! תודיעני אורח
חיים, **אמר לו הקב"ה לדוד, אם חיים את**
בעי - צפה ליראתך, שנאמר (משלי י כז) יראת
ה' תוסיף ימים. ר' עזריה אמר: אמר לו
הקב"ה לדוד, דוד! אם חיים את בעי - **צפה**
ליסודין, שנאמר ודרך חיים תוכחות מוסר
(שם ו כג). ורבנין אמרי: אמר הקב"ה לדוד,
דודו אם חיים את בעי - **צפה לתורה** שנאמר
(שם ג יח) עֵץ חַיִּים הוּא לְמַחְזִיקִים בָּהּ. עכ"ל.

ונראה דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא

פליגי, כי שלשה אלה צריכין לאדם לקנות שלמותו, ובהיות שלשתן - לא במהרה ינתק'. הראשון - הם היסורין והמרדות, וכמאמר הכתוב (משלי יג כד) "חושך שבטו שונא בנו", כי עיר פרא אדם יולד' (איוב יא יב), ואלו ינח האדם לרצונו - רחוק הוא שיישיר דרכו, ומי גדול משלמה המלך ע"ה, כתיב ביה (משלי לא א) "משא אשר יסרתו אמו", ואמרו ז"ל (סנהדרין ע) שהיתה כופתתו על העמוד. שנית - שיהיה ירא וחרד, שעל כן בהיותו בעל יסורין - יתיירא מהם, לא כן בהיותו מאותם שכתוב בהם (תהלים עג ד) "כי אין חרצובות למוותם ובריא אולם", לא יועילו בהם היסורין. [שלישית -] ואחר כל זה צריך לתורה לידע מה יעשה כשיתירא. ולזה כנגד שלשה אלה אמר כי כאשר ייסר איש וגוי - [הרי יסורין], ושמרת את מצות ה' אלהיך - היא התורה, וליראה אותו - הרי יראה:

וְשָׁמַרְתָּ אֶת מִצְוַת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכָּיו וּלְיִרְאָה אֹתוֹ. כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מְבִיֵּאֲךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וגו' (ח ו-ו). כי המצות נחלקים לשני סוגים: מהם להדמות לדרך ה', וכמו שאמרו (ספר המצות להרמב"ם עשה ח, וספר החנוך מצוה תריא) על פסוק "והלכת בדרכיו" (לקמן כח ט), מה הוא רחום - אף אתה היה רחום, מה הוא גומל חסדים וכו'⁶⁷⁴, ומהם לידע שיש רב ושלטו ומנהיג העולם. וזהו ושמרת את מצות ה', [כדי] שיגיע לך שתי

תועלויות: ללכת בדרכיו, ועוד וליראה אותו. וזהו שסמך (ח ז) כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו', ושם ירום לכתבך, לכן צריך אתה להערת המצות ליראה ה' יתברך:

אֶרֶץ חֲטָה וְשַׁעֲרָה וְגִפֶּן וְתֵאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שָׁמֶן וְדִבְשָׁ (ח ח). קצת קשה דפסק ב'ארץ' [בין ז' המינים]. ואפשר שהמינים הראשונים נמצאים בכל ארץ ישראל, ושנים האחרונים אינם בכל הארץ כי אם במקצת השבטים, שכן טבע היותם והתמרים שימצאו במקום ידוע, והתמרים - בכל המערב לא יצליחו זולת בתאפ"לאלת, וכן בארץ ישראל לא היו אלא ביריחו עיר התמרים, והיותם בחלק אשר.

חטא בגימטריא כ"ב, לרמוז על כ"ב אותיות התורה, שאם אין קמח - אין תורה (אבות ג יז). ואמרו אין קמח לרמוז מאמרם ז"ל (עירובין סה) אי אמרא לי אים: "קריב כותחא" - לא תנאי, פירש"י: כמות שהייתי שונה, אף כאן אמר: אם אין קמח אלא חטים - אין תורה מרבה, ואם אין קמח לגמרי בר מינן - אין תורה לגמרי, ורמז עשה זה:

אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכָּנָה תֹאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תִחְסַר כָּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבִינִי בְּרָזַל וּמִהֲדָרֶיהָ תִּחְצַב נְחֹשֶׁת (ח ט). יש לפרש מסכנות מלשון "לך בא אל הפסן הזה" (ישעיה כב טז), ויש ארץ שיאצרו הפירות

674. וכן דרשו חז"ל (שבת קלג) זה אלי ואנוהו - הוי

דומה לו, מה הוא רחום וכו'.

לחםרונן באיזה זמן, אמר שארץ ישראל לא במסכנות - הם האוצרות - תאכל בה לחם, כי לא תחסר כל בה. בכלל אומרו כל בה יתפרש גם כן כל זמן בה.

ולפי פשוטו נראה דאמרו לא תחסר אינו מורדף לתיבת כל, דהוה ליה למימר "לא יחסר כל בה", אך קאמר שארץ ישראל לא תחסר דבר, אלא כל דבר בה.

ועל דרך פוד יאמר שהמקבילים קורין למדת 'סוד' - כל, יען שהוא מקבל כל השפע מכל המדות העליונות הקדושות. וכלם עוברים דרך עליהם, והוא משפיע במלכות, וכשישראל היו על אדמתם היה כן. ואכן היום, בעונות הרבים, השפע - יונקים אותו החיצונים. לזה אמר שארץ ישראל לא תחסר מדת 'כל' בה, שכל השפע מהמדות העליונות בא למדת 'כל', וממנו ישפיע בה שהיא מדת המלכות:

או יאמר ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, שאף אם תהיה עני - לא תאכל לחמך בדרך העניים האוכלים פת חרבה, יען כי לא תחסר כל בה ממיני פירות מינים שונים, ואף העני יסדר על שולחנו בזול שנים ושלשה מינים:

ארץ אשר אבניה ברזל וגו'. נראה שעל-ידי-כן יהיו פירותיה שמנים וטובים ומבריאיים, ועל זה סמך אחריו ואכלת ושבעת, וכפירושם ז"ל (ילקוט חקתי תרעב ורשי ויקרא כו ה) "אוכל קימעה ומתברך במעיו", והוא מטבע פירות הארץ. ועוד

יש לפרש שעל ידי שאבניה ברזל יהיו בה מגורות לאצור חטים, ולא תחסר כל בה, ולזה אמר וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, שעל ידי שתשבע - תכיר ערך הארץ וטובתה, ותברכהו שנתן לך ארץ כזו. וכן אמרו ז"ל (סוטה לד:) שהיו מביאים אילים מחברון שהיא ארץ מרשין:

בעת ההוא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשנים ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ (י א). יש ליתן טעם למה לא צוה בלוחות הראשונות על הארון. ויש לומר שה' צופה מראשית אחרית, צפה שלא יהיה זמן ללוחות שיצטרכו ארון, כי מיד ברדת משה רבינו ע"ה מן ההר שבר אותם. ועוד יש לפרש כי ראה הוא יתברך מה שקרה ללוחות הראשונות ששברם בעת כעסו, ומדברי חכמים נראה כי לא היה ברצונו יתברך, כמו שאמרו במדרש (דברים רבה ג יד) שעל זה נאמר (קהלת ז ט) אל תבהל ברוחך לכעוס וגו'. ועין מה שכתבנו בזה בסדר 'תצוה'. לזה - כרוצה ה' להעיר אזנו של משה רבינו ע"ה - אמר לו ועשית לך ארון עץ, כי לא אנכי פקדוני בידך עוד, רק מיד תעשה לו מקום:

ועוד יש לפרש שהלוחות הראשונות שהיו כלם מן השמים, הלוחות והכתב יהיו קלים כדבר הרוחני שאין בו כובד, ואילו שהיו גשמיים - על כל פנים יכבידו על ידי של משה. לזה אמר ועשית לך⁶⁷⁵, להקל הטורה

מעליך כי יש בהם טורח. ואפשר שנרמז בזה מה שאמרו ז"ל (עירובין נד.) כי אלו נשארו הלוחות הראשונות - לא היתה שכחה כל כך בתורה, ולזה יבא נכון מעם שהלוחות הראשונות היו קלים ולא היו צריכים ארון, ועמו היה נוטלם בחיקו - לרמוז שכל התורה היתה בעל פה, ואין צורך ליטלה ולהטריח בספרים ולעשות להם מקום, כי הכל היה בעל פה.

אך על ידי העגל באו לוחות אחרונות שהיה בהם טורח, לרמוז כי הנה ימים באים וגם תורה שבעל פה - מתוך השכחה - יצטרכו לכתוב, ונצטרך להיות 'חמור נושא ספרים', וליטפל בהם טפול רב, ולעשות להם ארון ותיבות, ולשמרם מהעכברים ומהדלף ומכל הפסד, וזה⁶⁷⁶ גרם שפור הלוחות בעונותינו הרבים. ומזה הערה לאדם לקיים מה שכתב הרמב"ם ז"ל אלו היה אפשר לי לשזם כל התורה בפרק אחד, לא הייתי עושה בשני פרקים. עכ"ד ז"ל. ובפרט בזמננו-זה שנתרבו הספרים רבוי עצום, ומרבים העם להביא

פטפוטי דברים וחורפות של הבלים לעשות ספרים. ולא רציתי להאריך בזה, שלא אפול במה שאני אומר:

בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרָיִמָּה וְעַתָּה שְׁמֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב (י כב). הקשה אלי תלמיד חכם אחד, דבפרשת דברים בפסוק "והנכם היום ככוכבי השמים לרוב" (לעיל א י), הקשו ז"ל (עי' רש"י שם) וכי ככוכבי שמים היו אותו היום, וחלא לא היו אלא ששים רבוא? אלא הנכם קיימים כיום וכו', ותשובתם ז"ל לא תצדק כאן. ונראה דיש לומר דודאי כאן דבר הכתוב לשון גזמא, שלפי מיעוט שירדו למצרים בשבעים נפש - יצדק לומר על ששים רבוא 'ככוכבי השמים', מה שאין כן בקרא ד'והנכם היום' שלא זכר שום מיעוט, לא יצדק לפי הדרש לומר "הנכם היום ככוכבי השמים לרוב", ולזה הוצרכו לתרץ מה שתירצו.

ברוך ה' לעולם אמן ואמן:

676. פירוש, ולזה.

675. להנאתך ולטובתך, כמ"ש רש"י ז"ל ריש פרשת לך.